Kovida Shloka #20 - Raghuvamsham Sarga 2 - Shloka 61

Links to the lecture and the class notes

1. Link to YouTube lecture on this shloka by Smt. Vidhya – https://www.youtube.com/watch?v=hngF5gCWn74
2. Link to the YouTube playlist for Smt. Vidhya Ramesh's classes on the shlokas present in Kovida
   - https://www.youtube.com/playlist?list=PLTWf5ZhGT361XPs_ZVFu6docp_PVxfRbF
3. Link to the YouTube playlist for Smt. Vidhya Ramesh's classes on all shlokas in Sarga 2 - https://www.youtube.com/playlist?list=PLTWf5ZhGT362dCx4-a-wqb7f7B-Fj1SKU
4. Link to the notes from Smt. Vidhya Ramesh's classes on all shlokas in Sarga 2 - https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh/
   https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh2/
   https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh3/

Class notes for this shloka

61. श्लोकः

मूलपाठः

उत्तिष्ठ वत्सेत्यमृतायमानं वचो निशम्योत्थितमुत्थितः सन् ।
ददर्श राजा जननीमिव स्वां गामग्रतः प्रस्रविणीं न सिंहम् ।। २.६१ ।।

पदच्छेदः

उत्तिष्ठ, वत्स, इति, अमृतायमानम्, वचः, निशम्य, उत्थितम्, उत्थितः, सन्, ददर्श, राजा, जननीम्, इव, स्वाम्, गाम्, अग्रतः, प्रस्रविणीम्, न, सिंहम्

अन्वयार्थः

- राजा = दिलीपचक्रवर्ती
- अमृतायमानम् = अमृतम् इव आचरति इति अमृतायमानं तत्
- उत्थितम् = उत्पन्नम्
- "वत्स ! उत्तिष्ठ" इति वचः = हे पुत्र ! उत्तिष्ठ इति वचनम्
- निशम्य = श्रुत्वा
- उत्थितः सन् = उत्थाय स्थितः सन्
- अग्रतः = अग्रे / पुरतः

- प्रस्रविणीं गाम् = क्षीरस्राववतीम् ।
- यस्याः ऊधसः पयः सहसा स्रवति तादृशीं गाम्
- स्वां जननीम् इव = आत्मीयां मातरम् इव
- ददर्श = अपश्यत्
- सिंहं न = केसरिणं न ददर्श

अन्वयः

"उत्तिष्ठ वत्स" इति उत्थितम् अमृतायमानं वचः निशम्य राजा उत्थितः सन् अग्रतः प्रस्रविणीं गां स्वां जननीम् इव ददर्श सिंहं न (ददर्श) ।

अन्वयरचना

- ददर्श
    - कः ददर्श ? राजा
    - किं कृत्वा ददर्श ? निशम्य
        - किं निशम्य ? वचः
            - किम् इति वच ? उत्तिष्ठ वत्स इति
                - कीदृशं वचः ? उत्थितम्
                - पुनः कीदृशं वचः ? अमृतायमानम्
            - राजा कथम्भूतः सन् ददर्श ? उत्थितः सन्
            - कां ददर्श ? गाम्
                - कीदृशीं गाम् ? प्रस्रविणीम्
                - काम् इव गाम् ? स्वां जननीम् इव
            - कुत्र ददर्श ? अग्रतः
            - कं न ददर्श ? सिंहं न

तात्पर्यम्

अवाङ्मुखस्य सिंहनिपातं प्रतीक्षमाणस्य दिलीपराजस्य उपरि विद्याधराः पुष्पवृष्टिम् अकुर्वन् । ततः यशोधनः सः यदा 'उत्तिष्ठ वत्स' इति अमृतोपमं धेनुवाक्यं श्रुत्वा उत्थितः तदा सिंहः तत्र नैव दृष्टः । दृष्टा तेन स्वजननीव

क्षीरस्राववती नन्दिनी ।

पदविवरणम्

- अमृतायमानम् = अमृतम् इव आचरति इति अमृतायमानं तत्

उपमानादाचारे - ३/१/१० कर्तुः क्यङ् सलोपश्च ३/१/११। उपमानात् आचारेऽर्थे क्यच् ततः शानच् ।

- उत्थितम् = अकारान्तः नपुं., उत्थित शब्दः, द्वि.वि., ए.व.
- उत्तिष्ठ = उत् + स्था "ष्ठा गतिनिवृत्तौ" लोट्., म.पु., ए.व.
- वत्सः = गोशिशुः, पुत्रः
- वचः = सकारान्तः नपुं., वचस् शब्दः, द्वि.वि., ए.व.
- निशम्य = नि + शम् "शमुँउपशमे" + ल्यप् । लटि शाम्यति ।
- प्रस्रविणीं = प्रस्रवः अस्याः अस्तीति प्रस्रविणी, ताम् । जलादेः (अत्रः क्षीरस्य) निःसृत्य प्रवहणम् ।
- स्वाम् = आकारान्तः स्त्री. स्वा शब्दः, द्वि.वि., ए.व. । स्वकीयाम् इत्यर्थः ।
- जननीम् = जनयति इति जननी, ताम्
- ददर्श = दृश् "दृशिँर्प्रेक्षणे" लिट्., प्र.पु., ए.व.

अन्यविषयाः

- प्रस्रिविणी -

राज्ञः सत्त्वोत्कर्षं दृष्ट्वा तस्मिन् धेनोः अपत्यस्नेहः तथा प्रकटीबभूव यथा तस्याः स्तनमण्डलात् क्षीरधाराः सहसा प्रावर्तन्त इति भावः ।

"प्रस्रवस्तु स्नेहवशात् जनन्याः अपि स्यात् ।"

सन्धिः

- वत्सेत्यमृतायमानम् = वत्स इति अमृतायमानम् । गुणसन्धिः, यण् सन्धिः ।
- वचो निशम्योत्थितम् = वचः निशम्योत्थितम् । विसर्गसन्धिः उकारादेशः, गुणसन्धिः ।

छन्दः

- वृत्तम् - उपजातिः । इन्द्रवज्रा उपेन्द्रवज्रा च इति वृत्तद्वयमपि त्रिष्टुब्भेदान्तर्भूतम् । विस्तरेण ज्ञातुं प्रथमश्लोकं वा अत्र वा https://niveditawordpress.com/chandas-2/#upajaatih पश्यतु ।

Word-Meaning

- राजा = The King, Dileepa
    - उत्थितः सन् = raising up
    - निशम्य = upon hearing
    - "वत्स ! उत्तिष्ठ" इति वचः = the words (वचस्), "O child (वत्स)! Get up (उत्तिष्ठ)"

    - उत्थितम् = that was uttered
    - अमृतायमानम् = that was (delightful) like the nectar (अमृत)
- ददर्श = saw
    - अग्रतः = in front of him
    - गाम् = the cow
        - प्रस्रविणीम् = from whose udder milk was dripping down
    - स्वां जननीम् इव = like one's own mother
- सिंहं न = Not the lion; i.e., He did not see the lion